

ענייני תחביר בתרגום רס"ג לתורה

תרגומו של רס"ג לתורה¹ ידוע ברגישותו הרבה לתחביר.² לפיכך יש תועלת רבה בעיון בתרגום זה לבירורן של שאלות תחביריות הן ביחס ללשון המקור, העברית המקראית, הן ביחס ללשון התרגום, הלשון הערבית בתרגומו של רס"ג, הן ביחס לסוגיות תחביריות אוניברסליות.

1. תחביר העברית המקראית

תרומתו של תרגום רס"ג לתחביר העברית המקראית תידון פה בשני נושאים: (1) מבנה המשפט השמני; (2) מבנים שמצויה בהם את לפני נושא שנושאו סביל.

1.1 מבנה המשפט השמני

במשפט השמני בערבית מועדף הסדר נושא-נושא על פני הסדר נושא-נושא. רס"ג שימר את הסדר נושא-נושא בתרגום כל המשפטים העבריים הנוקטים סדר זה, והפך את הסדר בחלק מן המשפטים המקדימים את הנושא; ומזה ניכרת תרומתו לתחביר העברית.³ ידוע שקשה לעתים להחליט מהם הנושא והנושא במשפט שמני

* דברים אלו בשינויים קלים נאמרו בהרצאה בערב עיון לכבוד פרופ' גדעון גולדנברג עם הופעת ספר היובל, מסורות ט-י-יא, ירושלים, 18 במאי 1997.

1 המהדורות שנבדקו הן מהדורת דירינבורג (תרנ"ג) ומהדורת חסיד (תשכ"ח).

2 על גמישותו של תרגום רס"ג בעניינים שונים, כולל תחביר, ראה צוקר תשי"ט, עמ' 266-276; פישמן תש"ג, עמ' ל-לא; מלטר 1926, עמ' 143-144, ושם הערה 307; רצהבי תשמ"ו, עמ' 24; וכן עדותו של רס"ג עצמו (דירינבורג, עמ' 4). עיין בעניין זה אף בצבי תשנ"ז, עמ' 1 הערה 2.

3 לדוגמאות נוספות לתרומתו של רס"ג בתחום זה ראה צבי תשנ"ז.

בעברית המקראית. היפוך הסדר בתרגום רס"ג מצביע על קדימות הנשוא לנושא במשפט המקור.⁴

דוגמאות:

כִּי־נָבִיא הוּא (בראשית כ 7) – בתרגום רס"ג על פי שתי המהדורות, דירינבורג וחסיד:⁵ אנה נבי.

כִּי־גָדוֹל ה' מִפְּל־הָאֱלֹהִים (שמות יח 11) – אן אללה אכבר מן גמיע אלמעבודאת. עֲבָדֵי הֶם (ויקרא כה 55) – אד הם עבידי.

אָפֶס כִּי־עוֹ הָעַם הֵי־שָׁב בְּאָרֶץ (במדבר יג 28) – כלא אן אלקום אלמקימין בה עזיון.⁶ כִּי אֵל רַחוּם ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים ד 31) – לאן אללה רבך טאיק רחים.

1.2 "את" לפני נושא שנשואו סביל

בעברית המקראית מצויות דוגמאות להופעתה של את לפני נושא, על פי רוב בצד פועל סביל שאינו מתאים במין ובמספר לנושאו. למרות הימצאותו של נושא במקרים אלו נהוג לכנות את הסביל אימפרסונלי, כלומר חסר נושא מפורש, בשל היעדר התאם במין ובמספר בינו לנושא ובשל הימצאותה של את לפני הנושא. את הופעתה של את במקרים אלו ניסו לתרץ בתירוצים שונים.⁷ אחד ההסברים, המרוחק ביותר מרוחו של התחביר העברי, מדבר על מבנה ארגטיבי.⁸ הסבר אחר מדבר על גרירה של הנושא הפותח באת אל מושאים ישירים אחרים או אל סביבה הדורשת מושא ישיר במשפטים סמוכים, כך שבמהותו האיבר הפותח באת הוא מושא ולא נושא.⁹

הסביל האימפרסונלי עצמו איננו זר ללשונות השמיות.¹⁰ עם זאת תבנית של סביל פרסונלי עם מושא ישיר איננה אופיינית לשפות שמיות, ואם יש מושא בתבנית זו

4 באשר לטיפוסים אלו ותרגומם אצל רס"ג עיין שם, עמ' 3–6 §3.

5 וכן בכל הדוגמאות שלהלן, אלא אם הציון שונה.

6 במהדורת חסיד עזיון.

7 בנושא זה טיפלו רבים. ראה, למשל, אלברכט 1929; בלאו 1954, תשל"ח, תשנ"ו; ברוקלמן 1913, עמ' 127 §66; הופטיז'ר 1965; ולטקה וא'וקונור 1990, עמ' 177–179; ז'ואן 1947, עמ' 370 §125j; מוראוקה 1985, עמ' 146–158; קאוטש 1910, עמ' 365 §117i, עמ' 387–388 §121a, b.

8 כך, למשל, אנדרסן 1971; מילר 1985, עמ' 406–410; הנ"ל 1995, עמ' 264; ובאופן חלקי כאן 1984, עמ' 496–497.

9 כך בלאו 1954, תשל"ח, תשנ"ו; מוראוקה 1985, עמ' 153–156.

10 ברוקלמן 1913, עמ' 125–128 §66, למשל, מביא דוגמאות לסביל אימפרסונלי בערבית, באמהרית, בעברית המקראית ובארמית.

הוא עקיף. לפיכך זרה הן ללשון המקור העברית הן ללשון התרגום הערבית הימצאותו של סביל אימפרסונלי בצד מושא ישיר. הדוגמאות למבנים אלו בתורה מועטות, ולכן מועטים גם תרגומיהם בתרגום רס"ג לתורה. בכל זאת, באותן דוגמאות שניתן לאתר, סביל אשר נושאו איננו מתאים לו במין ובמספר, ולפניו את, הופך בתרגום רס"ג לסביל פרסונלי על פי כללי ההתאמה הנהוגים בערבית. תרגום רס"ג, מעדיף אם כן, סביל פרסונלי על אימפרסונלי במקרים אלו, ואפשר שהדבר מעיד כי מבנים אלו לא נתפסו כאימפרסונליים כלל. גם בעברית המקראית עצמה ייתכן שיש להסביר את התופעה בכללה לא כסביל אימפרסונלי אלא כמבנה כלאיים שבין פעיל לסביל, קצתו בעל מאפיינים של פעיל וקצתו בעל מאפיינים של סביל.¹¹ מבנה כלאיים זה איננו נסבל בתרגום רס"ג, והוא מתורגם למבנה בעל מאפיינים חד-משמעיים, דהיינו סביל פרסונלי.¹²

דוגמאות:

וַיַּגֵּד לְרַבְקָה אֶת־דְּבָרֵי עֵשָׂו בְּנֵה הַגָּדֹל (בראשית כז 42) – פאכברת רבקה בכלאם עשו אבנאה אלאכבר.

וַיּוֹשֶׁב אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן אֶל־פְּרֵעָה (שמות י 8) – ופארד מוסי והרון אלי פרעון. וַיִּגְדַּל לְאַהֲרֹן אֶת־נֹדֶב וְאֶת־אַבִּיהוּא אֶת־אַלְעָזָר וְאֶת־אִיתָמָר (במדבר כו 60) – וולד¹³ להרון נרב ואביהוא ואלעזר ואיתמר.

יִתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְעֵבְרִיךָ לְאַחֲזָהּ (לב 5) – ידפע¹⁴ אלינא ה'א אלאכלר נחלה.

2. תחביר הלשון הערבית

תרומתו של תרגום רס"ג להבנת התחביר המצוי בלשון הערבית שבתרגומו תודגם להלן ביחס למבנה המשפט השמני וביחס לשני עניינים במשפט הזיקה: (א) התאבנות מילות הזיקה במשפטי הזיקה המקושרים בתרגום רס"ג; (ב) היעדר התאמה לעתים בין שם זוקק מיודע למשפט זיקה מקושר, וכן בין שם זוקק בלתי מיודע למשפט זיקה בלתי מקושר.¹⁵

11 להרחבה בנושא ובהסבר זה ראה צבי 1997.

12 בכל זאת קיימת כאן האפשרות שתחביר התרגום הערבי התרחק מן המקור העברי, משום שהערבית איננה סובלת מבנה אימפרסונלי עם מושא ישיר, אך מבנה זה אמנם התקיים בעברית מקראית. אם אפשרות זו נכונה, הרי שאין ללמוד מדוגמאות אלו על תחביר העברית המקראית, כפי שהעיר לי פרופ' בלאו בשיחה בעל-פה.

13 במהדורת חסיד פולד.

14 במהדורת חסיד ירפע.

15 עניינים אלו ואחרים באשר למבנה משפטי הזיקה בתרגום רס"ג לתורה נדונים ביתר הרחבה בצבי 1997.

2.1 מבנה המשפט השמני בתפסיר רס"ג

אין זה המקום לדון במכלול טיפוסי המשפט השמני בערבית שבתרגומו של רס"ג.¹⁶ הדוגמאות שלהלן מדגימות את תרומתו של תרגום רס"ג בעניין אחד. תרגום רס"ג תומך בהנחה שאין, או לפחות נדיר, בערבית משפט שמני שתבניתו נושא + משפט נושא, כאשר משפט הנושא בנוי בסדר נושא-נושא, והנושא במשפט הנושא הוא כינוי גוף החוזר אל הנושא של המשפט כולו.¹⁷ בכל עת שדגם משפט זה מצוי בעברית, הוא עשוי להיתרגם לערבית בידי רס"ג בשני אופנים שונים: (א) היפוך סדר הנושא והנושא של משפט הנושא, כך שכינוי הגוף בא לפני הנושא ולא אחריו כבעברית. (ב) השמטת כינוי הגוף הפרוד, כך שממשפט שמני מורכב שיש בו כינוי חוזר נותר משפט שמני פשוט, דו-איברי. במשפט כזה הנושא של משפט הנושא הופך להיות הנושא של המשפט כולו, והוא במקום השני במשפט זה.

דוגמה לדרך א (היפוך סדר הנושא והנושא במשפט הנושא): כִּי כָּל־הָעֶשְׂרָא אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ לָנוּ הוּא וּלְבָנֵינוּ (בראשית לא 16) – אַמָּא גְּמִיעַ אַלְגָּנָא¹⁸ אַלְדִּי אַפְאָדָּה אַלְלָה מִן קַבַּל אַבִּינָא הוּ לָנָא וּלְבַנִּינָא.

דוגמה לדרך ב (השמטת כינוי הגוף הפרוד): כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֵתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמְת־קֶדֶשׁ הוּא (שמות ג 5) – פֶּאן אַלְמוֹצֵעַ אַלְדִּי אַנְתְּ וַאֲקַף עַלֶּיהָ מִקְדָּס. בדוגמאות שלקמן מתקיימת דרך התרגום הראשונה במהדורת דירינבורג ודרך התרגום השנייה במהדורת חסיד:

הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִכָּה ה' לְפָנֵי עֲדַת יִשְׂרָאֵל אֶרֶץ מִקְנָה הוּא (במדבר לב 4) – רס"ג במהדורת דירינבורג: אלבלד אלדי פתחה אללה בין ידי גמעה בני אסראיל הו בלד יצלח ללמאשיה; ואילו מהדורת חסיד גורסת: אלבלד אלדי פתחה אללה בין ידי גמעה בני אסראיל בלד יצלח ללמאשיה.

כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים הוּא (דברים א 17) – מהדורת דירינבורג: פֶּאן אַלְחַכְּם הוּ לָלָה; מהדורת חסיד – לֶאֱזַן אַלְחַכְּם לָלָה.

2.2 התאבנות מילות הזיקה במשפטי הזיקה המקושרים בתפסיר רס"ג

בלאו מציין, כי בערבית יהודית של ימי הביניים התאבנה אלדי וחדלה מלהתאים למילה הזוקקת במין, ביחס ובמספר, ומביא דוגמאות לכך גם מלשונו של רס"ג.¹⁹

16 לדוגמאות נוספות לתרומתו של רס"ג בתחום המשפט השמני בערבית בת זמננו ראה צבי תשנ"ז.

17 דגם זה מכונה טיפוס ב בצבי תשנ"ז. עיין אף צבי תשנ"ב, עמ' 86–89 § 2.6.3; צבי 1994, עמ' 159–160 § 9, כאשר לדגם זה בעברית מקראית.

18 במהדורת חסיד אליסאר.

19 בלאו תש"ם, עמ' 235 § 361. עיין במראי מקומות נוספים שם, הערה 15.

בחינת תפסיר רס"ג לתורה מעלה דוגמאות רבות להתאבנות זו במהדורת חסיד, אם לא במהדורת דירינבורג. בעיות הנוסח של תפסיר רס"ג בכללן עדיין לא באו לידי פתרון, ויש סימני שאלה רבים באשר לקביעת הנוסח הקרוב ביותר למקור.²⁰ אפשר שמהדורתו המדעית של דירינבורג או כתבי היד שנסתמך עליהם עברו בנושא זה עריכה לשונית; ומנגד ייתכן שמהדורתו של חסיד משקפת התפתחות נוספת, מאוחרת, ואיננה משקפת כראוי את לשונו המקורית של רס"ג, כפי שסבור, למשל, בן-שמאי.²¹ עניין זה דורש בחינה השוואתית של כתבי היד השונים. בכל אופן, מהדורתו של חסיד תורמת לעניין זה על ידי מגוון של דוגמאות להתאבנות מילת הזיקה הערבית. בין שמהדורת חסיד משקפת את לשונו המקורית של רס"ג ובין שהיא משקפת לשון מאוחרת לו, יש בה כדי להדגים את ההתאבנות של מילת הזיקה לפחות בשלב כלשהו של הערבית, בזמנו של כתב היד (או כתבי היד) אשר עליו (או עליהם) מבוססת המהדורה.

להלן דוגמאות על פי מהדורת חסיד.

אחרי שם זוקק בנקבה צריכה הייתה מילת הזיקה להיות יחיד נקבה על פי חוקי הדקדוק הערבי הקלסי, אך היא יחיד זכר:

וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאֵשֶׁה אֲשֶׁר נִתְּנָה לִי הוּא נִתְּנָה לִי מִן־הָעֵץ וְאָכַל (בראשית ג 12) – קאל אדם אלמראה אלדי געלט מעי הי אעטתני מן אלשגרה פאכלת. וַיְהִי־הוּא טָרֶם פְּלֶה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יָלְדָה לְבְתוּאֵל בֶּן־מִלְכָּה אֵשֶׁת נְחוּר אָחִי אַבְרָהָם וְכָדָה עַל־שִׁכְמָה (כד 15) – פהו קבל אן יפרג מן אלכלאם פי נפסה פאדי ברבקה קד כרגת אלדי ולדת לבתואל אבן מלכה וזגה נחור אזי אבראהם וגרתהא עלי כתפהא.

אחרי שם זוקק ברבים זכר – בני אדם צריכה הייתה מילת הזיקה להיות רבים זכר, אך היא יחיד זכר:

וַיֹּסֶף הוֹרֵד מִצְרַיִם וַיִּקְנֶהוּ פוֹטִיפַר סָרִיס פְּרָעֹה שֶׁר הַטְּבָחִים אִישׁ מִצְרַיִם מִיַּד הַיִּשְׁמַעֲאֵלִים אֲשֶׁר הוֹרְדוּהוּ שָׁמָּה (לט 1) – ויוסף הבט בה מצרא פאשתראה פוטיפר כאדם פרעון רייס אלסיאפין רגל מצרי מן יד אלאעראב אלדי אחרורה אלי תם.

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הָאָנָשִׁים אֲשֶׁר יַעֲמְדוּ אִתְּכֶם לְרֵאוּבֵן אֱלִיצוּר בֶּן־שְׁדִיאוּר (במדבר א 5) – והדא אסמא ארזגאל אלדי יקומון מעכם פמן ראובן אליצור אבן שדיאור.

20 על בעיות הנוסח של תפסיר רס"ג ראה בלאו תשמ"ו, עמ' 19-20; אבישור 1992, עמ' 5-6; בן-שמאי תשנ"ג, עמ' 65.

21 בן-שמאי תשנ"ג, עמ' 65.

אחרי שם זוקק בזוגי זכר – בני אדם צריכה הייתה מילת הזיקה להיות זכר זוגי, אך היא זכר יחיד:

וּלְיוֹסֵף יָלַד שְׁנֵי בָנִים בְּטָרְם תְּבוֹא שְׁנַת הַרְעָב אֲשֶׁר יִלְדֶה-לוֹ אֶסְנַת בַּת-פּוֹטִי פָּרַע כֹּהֵן אוֹן (בראשית מא 50) – וולד ליוסף אבנאן קבל אן תדכל סנה אלגוע אלדי ולדתהמא לה אסנת אבנה פוטיפרע אמאם און. אי ההתאמה בין השם הזוקק למילת הזיקה במקרה זה מתקיימת נוסף לסטייה הדקדוקית שבעצם הופעתה של מילת זיקה לאחר שם בלתי מיודע.²²

אחרי שם זוקק ברבים שאינם בני אדם צריכה הייתה מילת הזיקה להיות נקבה יחידה, אך היא זכר יחיד:

וְשָׁלַחְתִּי אֶת-יָדַי וְהִפִּיתִי אֶת-מִצְרַיִם כְּלָל נַפְלְאֹתַי אֲשֶׁר אֲעֲשֶׂה בְּקִרְבוֹ וְאֶחְרִי-כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם (שמות ג 20) – חתא אבעת באפאתי ואצרב אלמצריון בגמיע אעגובאתי אלדי אצנעהא פי מא בינהם ובעד דאלך יטלקם. הכינוי החוזר בפועל "אצנעהא" מעיד על ידיעת כלל ההתאמה של נקבה יחידה לרבים שאינם בני אדם, אך כלל זה אינו בא לידי ביטוי במין ובמספר של מילת הזיקה.

וְאֶת-מִתְכַּנַּת הַלְבָנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תָּמוּל שְׁלֹשׁ תְּשִׁימוּ עֲלֵיהֶם (ה 8) – וצראיב אללכן אלדי כאנו יצנעוהא אמס ומא קבלה צירוהא עליהם. גם כאן כלל ההתאמה בא לידי ביטוי בכינוי החוזר, אך לא במילת הזיקה.

חילופי מילת זיקה:

וַיִּתֶּן-לִי אֶת-מַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר-לוֹ אֲשֶׁר בְּקֶצֶה שְׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מְלֵא יִתְּנָה לִי בְּתוֹכְכֶם לְאַחֲזַת-קָבֶר (בראשית כג 9) – ויעטיני אלמגארה אלמצאעפה אלתי לה אלדי²³ פי טרף ציעתה בתמן כאמל יעטיניהא פי מא בינכם חוז קבר.

2.3 אי התאמה בין שם זוקק מיודע / בלתי מיודע למשפט מקושר / בלתי מקושר בלאו מציינ אף היעדר התאמה מלאה בין שם זוקק מיודע למשפט זיקה מקושר מצד אחד, ובין שם זוקק בלתי מיודע למשפט זיקה בלתי מקושר מצד שני, בניגוד לנוהג בערבית הקלסית.²⁴ לנוהג זה של הערבית הבינונית נמצאו סימוכין מעטים בלבד בתרגומו של רס"ג במהדורתו של חסיד. במהדורה המדעית של דירינבורג

22 בנוסח דירינבורג לא מופיעה כאן מילת זיקה כלל. ראה להלן.

23 בנוסח דירינבורג מילת הזיקה אלתי מופיעה פעמיים. השווה מקבילה לפסוק בבראשית מט 30, ואף שם חילופי מילת זיקה לאותו זוקק וכן מילת זיקה נוספת שאיננה מתאימה דקדוקית. בנוסח דירינבורג לבראשית מט 30 מושמטת אחת ממילות הזיקה, והשתיים הנתרות מתאימות במין ובמספר לשם הזוקק.

24 בלאו תש"ם, עמ' 232–233 §§ 354–357.

נמצאה התאמה לחוקי הדקדוק של הערבית הקלסית, ואין לכך סימוכין כלל. בעניין זה תרגום רס"ג שומר במידה רבה על חוקי הערבית הקלסית. הדוגמאות שלהלן מובאות ממהדורת חסיד.

שם זוקק מיודע ולאחריו אין מילת זיקה:

וַיֹּאמֶר פֶּרְעֹה אֶל־עַבְדָּיו הַנְּמַצָּא כֹּה־אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ (בראשית מא 38) – הל נגד מתל הָדָא אֲלֶרְגֶל²⁵ פיה רוח אללה עלמא. בדוגמה יחידה זו השם הזוקק מיודע יידוע סוגי, ולפיכך אמנם אפשר שיבוא אחריו משפט זיקה בלתי מקושר על פי חוקי

הדקדוק הערבי הקלסי, ואין בו משום סטייה של ממש מחוקים אלו.²⁶

שם זוקק בלתי מיודע ולאחריו מילת זיקה:

וַיֹּאמֶר מֶה הָעֶרְבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶן־לָךְ (לח 18) – קאל מא רהן אלדי אעטיך.²⁷

וְלִיּוֹסֵף יֵלֵד שְׁנֵי בָנִים בְּטָרִם תְּבוֹא שְׁנַת הָרֶעַב אֲשֶׁר יִלְדֶה־לוֹ אֶסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶּרַע כֹּהֵן אוֹן (מא 50) – וולד ליוסף אבנאן קבל אן תדכל סנה אלגוע אלדי²⁸ ולדתהמא לה אסנת אבנה פוטיפרע אמאם און.

הֵן כֶּסֶף אֲשֶׁר מִצָּאנוּ בְּפִי אֲמַתְחַתִּינוּ הִשִּׁיבנוּ אֵלֶיךָ מֶאֶרֶץ כְּנָעַן (מד 8) – הודא פצה אלדי²⁹ וגדנאהא פי פואת אועיתנא ארדנאהא לך מן בלד כנעאן.

וְתַהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי־אֵין בֵּית אֲשֶׁר אֵין־שָׁם מֵת (שמות יב 30) – וכאן צראך עטים במצר אד ליס בית אלדי לם יכון פיה מיית.³⁰

כָּל־הַמְּשֻׁבָּב אֲשֶׁר יִשְׁכַּב עָלָיו הָזָב יִטְמָא וְכָל־הַפְּלִי אֲשֶׁר־יִשָּׁב עָלָיו יִטְמָא (ויקרא טו 4) – וחכמה³¹ אן יכון כל מצגע אלדי ינצגע עליה ינגס וכל אנא יגלס עליה ינגס. בפסוק זה השם הזוקק הראשון אינו מיודע בתרגום ולאחריו בכל זאת יש מילת זיקה, ואילו השם השני אינו מיודע בתרגום ואחריו אין מילת זיקה. לפיכך אין עקיבות באופן התרגום באותו פסוק.³²

25 בנוסח דירינבורג מופיע רגלא, בלא יידוע, וראה חילופין בין מיודע ללא מיודע במקרה זה אצל בלאו תשמ"ו, עמ' 33 הערה 62.

26 אני מודה לפרופ' בלאו על הערתו בעל־פה בעניין זה.

27 על חילופי שם זוקק מיודע ובלתי מיודע כאן ראה בלאו תשמ"ו, עמ' 24 הערה 25.

28 מילת הזיקה המופיעה בנוסח חסיד כאן אינה מתאימה במספר לשם הזוקק. במהדורת דירינבורג אין כאן מילת זיקה כלל. ראה הופעתה של מילת זיקה במהדורת חסיד ובכתב יד לונדון אצל בלאו תשמ"ו, עמ' 34 הערה 12.

29 לא זו בלבד שמילת הזיקה מופיעה אחרי שם בלתי מיודע, היא אף אינה מתאימה במין הדקדוקי לשם הזוקק. וראה על חילופין אלו אצל בלאו תשמ"ו, עמ' 42 הערה 61.

30 בנוסח דירינבורג השתנה תחביר המשפט לחלוטין. הנוסח המצוי שם הוא "אד ליס בית אלא ופיה מית", כלומר אין משפט זיקה כלל.

31 מילה זו נוספה בתרגום, ופירושה "ודינו". עיין דירינבורג תרנ"ג, עמ' 165 הערה 4.

32 בנוסח דירינבורג אין בתרגום מילת זיקה בשני המקרים.

וְכַל־הַמְרִכָּב אֲשֶׁר יִרְכָּב עָלָיו הִזָּב יִטָּמָא (טו 9) – וכל מרכוב אלדי ירכב עליה אלדאיב ינגס.³³

וְאִם־בְּהֶמָּה אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ מִמֶּנָּה קָרְבָּן לַה' (כו 9) – ואן כאנת בהימה אלדי יצלח אן יקרב מנהא קרבאנא ללה. השם הזוקק הלא מיודע בנקבה, ואילו מילת הזיקה, שאינה במקומה, אינה מותאמת במין לשם הזוקק.³⁴

תְּבָנִית כָּל־בְּהֶמָּה אֲשֶׁר בָּאָרֶץ תְּבָנִית כָּל־צֹפּוֹר כָּנָף אֲשֶׁר תִּעוֹף בַּשָּׁמַיִם (דברים ד 17) – או שכל מן בהאים אלארץ או שכל מן טאיר דו גנאח אלדי³⁵ יטיר פי אלסמא.

שׁוֹם תְּשִׁים עָלֶיךָ מְלֶכְךָ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בו (יז 15) – פיגוזו אן תנצב לך מלכא אלדי יכתארה אללה רבך.³⁶

לֹא־תִסְגֹּר עֵבֶד אֶל־אֲדֹנָיו אֲשֶׁר־יִנְצֹל אֱלִיךָ מֵעַם אֲדֹנָיו (כג 16) – ולא תסלם עבדא אלי מולאה אלדי³⁷ יתכלץ אליך מן דינה כל תמנה.

לְאִישׁ חֲסִידְךָ (לג 8) – להגל אלדי³⁸ הו בארך. בדוגמה זו מוחלף מבנה סמיכות בשם זוקק ומשפט לוואי זיקה.

3. שאלות תחביריות כלליות

השוואה תחבירית בין מקור לתרגומו עשויה להעלות מגוון רחב של שאלות תחביריות כלליות. פה תידון שאלה כללית אחת: האם יכול צירוף יחס למלא תפקיד של נושא?

הן נושאים הן נושאים במשפט שמני בשפות שמייות עשויים להיות חלקי דיבר שונים, כגון שמות עצם, כינויי גוף או רמז, תוארי פועל, צירופי יחס, שמות תואר וצורות בינוני. בחשיבה הבלשנית יש נטייה לקשר בין חלקי דיבר לתפקידים תחביריים. באופן זה במשפט פועלי נושא צפוי להיות שם עצם, נושא – פועל, אף

- 33 בנוסח דירינבורג אין מילת זיקה כלל.
- 34 בנוסח דירינבורג אין מילת זיקה וכן יש התאמה בין הגוף שבפועל לשם הזוקק, כלומר תצלח במקום יצלח שבמהדורת חסיד. האחרון עשוי להתפרש כסביל סתמי.
- 35 במהדורת דירינבורג מופיע השם הזוקק מיודע, "אלטאיר די אלגנאח אלדי...", ולפיכך הופעתה של מילת הזיקה שם במקומה.
- 36 במהדורת דירינבורג "פיגוזו אן תנצב לך מלכא מן יכתארה אללה רבך". אין מילת זיקה לאחר השם הזוקק הבלתי מיודע, אך יש שימוש במן, כפי שמופיע בשתי המהדורות לאחר רגלא בהמשך הפסוק.
- 37 במהדורת דירינבורג המילה עבד מיודעת, ולכן מילת הזיקה במקומה.
- 38 במהדורת דירינבורג ללרגל, כלומר השם הזוקק מיודע, ומילת הזיקה במקומה.

שניתן לערער על סיווגו כחלק דיבר, ³⁹ ושאר חלקי הדיבר אינם מתקבלים בדרך כלל כממלאים תפקיד של נושא או של נשוא. במשפט שמני אין, כמובן, פועל בתפקיד נושא, אך התפיסה באשר למהות הנושא דומה. לפיכך צירוף יחס, למשל, אינו נתפס כגורם שעשוי למלא לבדו תפקיד של נושא, ומשפטים שמניים המכילים רק שם עצם וצירוף יחס מתפרשים לעתים כמשפטים חד-איבריים.⁴⁰

התלבטות לגבי מעמדו של צירוף היחס והאפשרות לראות בו איבר בעל מעמד תחבירי עצמאי ניכרת, למשל, אצל מוראוקה בדונו במשפטים שמניים מעברית מקראית מאוחרת ומלשון חכמים. מוראוקה מציג במקום אחד משפטים המכילים שם וצירוף יחס כחד-איבריים,⁴¹ ובמקום אחר, כאשר צירוף היחס הוא לוקטיבי-אקזיסטנציאלי כהגדרתו, הוא מפרש את המשפטים כדו-איבריים ומציע להבחין בין צירוף יחס סתם לצירוף יחס לוקטיבי-אקזיסטנציאלי.⁴²

לשם הכרה באפשרות שצירוף יחס הוא נושא צריך להכיר בכך שבמשפטים שמניים בשפות שמיות יש זהות בין נושאים ונשואים דקדוקיים ובין נושאים ונשואים רעיוניים.⁴³ אם מכירים באפשרות זו, ואם מכירים בכך שיש לצירוף היחס מעמד תחבירי עצמאי, קל יותר לקבל גם את ההנחה שהוא יכול למלא תפקידים תחביריים מגוונים, וביניהם אף תפקיד של נושא. באופן מעשי משנה הדבר את ניתוח המשפטים השמניים הכוללים צירוף יחס בשפות שמיות. אולם לדיון זה יש אף תרומה אוניברסלית. בניגוד לדעה הרווחת בספרי בלשנות כלליים יש להכיר בכך, שלפחות בשפות השמיות צירוף יחס יכול למלא אף תפקיד של נושא, ואין כל הצדקה להציגו כחלק דיבר שאינו יכול למלא תפקיד זה.

- 39 גולדנברג מערער על עצם סיווגו של הפועל כחלק דיבר, כאשר הוא דן במרכיבו של הפועל: ציון הגוף, הלקסמה הפועלית, הקשר הנשואי (גולדנברג תשמ"ה, עמ' 324-323 §12). אולם אותן תאוריות המנתחות תחבירית על פי מיון לחלקי דיבר מחילות מיון זה אף על הפועל.
- 40 בתולדות החשיבה הבלשנית המושג נושא קשור במידה רבה בשם העצם, ואילו המושג נושא – בפועל. כך, למשל, ספיר 1921, עמ' 119; ליינס 1968, עמ' 320 §7.6.2, עמ' 334 §8.1.2; הנ"ל 1977, עמ' 429-435 §§11.1-11.2. הזיקה בין נושא ושם עצם מתקיימת גם ביחס למשפט השמני. כאשר לשפות השמיות ברוקלמן, בדיון על המשפט השמני בשפות השמיות, מביא אמנם את הדעה הרווחת, כי נושא של משפט שמני הוא שם עצם (ברוקלמן 1913, עמ' 47 §25), אך הוא מציין כי השם עשוי להיות מיוצג בדרכים שונות, שביניהן גם צירוף יחס (שם, עמ' 51). כן ראה שם, עמ' 47-52 §25, על תחליפי השם השונים המשמשים בתפקיד נושא, ושם, עמ' 87-91 §45, על תחליפי השם השונים המשמשים בתפקיד נושא.
- 41 מוראוקה תש"ן, עמ' 221 §0.
- 42 שם, עמ' 238-241 §1.5. מיון על פי מקומו של צירוף היחס ולא על פי תפקידו התחבירי, דהיינו נושא או נשוא, נהוג למשל אצל מוראוקה 1991.
- 43 כפי שהציעו פולוצקי 1962, עמ' 415 §2, וגולדנברג 1983, עמ' 98 הערה 3.

הימצאותה של הקבלה בין צירוף יחס במקור העברי ובין שם עצם הממלא תפקיד של נושא בתרגום רס"ג לערבית תומכת במידה רבה בהנחה, כי צירוף יחס יכול למלא תפקיד של נושא. כך, למשל, הַשְּׁלוֹם לוֹ (בראשית כט 6) מתורגם לערבית במהדורת דירינבורג "אסאלם הו" ובמהדורת חסיד "אהו סלים", בהיפוך הסדר, אך הנושא בשני התרגומים לערבית הוא כינוי הגוף. ובדומה לכך שְׁלוֹם לְעֶבְדְּךָ לְאֲבִינוּ (מג 28) – בשתי המהדורות "והו סאלם"⁴⁴. גם בתרגומו של הביטוי המורכב מיש + צירוף היחס לאל יד מתקיים לעתים מעבר מצירוף היחס לאל (=לכוח) לשם העצם טאקה בערבית (= כוח) בתפקיד נושא. כך בבראשית לא 29 יֵשׁ-לְאֵל יְדִי לְעֵשׂוֹת עִמָּכֶם רַע תורגם במהדורת דירינבורג "ומוגוד טאקה פי ידי אן אצנע בכס שרא", ובמהדורת חסיד "הל מוגוד פי ידי טאקה אן אצנע בכס שרא". ובדומה לכך תורגם וְאֵין לְאֵל יְדֶךָ (דברים כח 32): במהדורת דירינבורג "ולא פי ידך טאקה", ובמהדורת חסיד בשינוי סדר המילים: "ולא טאקה פי ידך". מעמדו של צירוף היחס כנושא מתגלה גם כאשר במקור העברי הנושא הוא שם עצם, ובתרגום הערבי צירוף יחס דווקא, כגון – לא טוב הֵיִוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ (בראשית ב 18) – "לא כיר פי בקא אדם וחדה".

רשימת הקיצורים

מקורות

דירינבורג תרנ"ג = נ"י דירינבורג, תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי [=נ"י דירינבורג, ספרי סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, חלק ראשון], פריס תרנ"ג
 חסיד תשכ"ח = א' חסיד, ספר כתר תורה הנקרא בלשון קדמונינו תאג', והוא חמשה חומשי תורה עם תרגום אונקלוס ועם תרגום רבינו סעדיה גאון בלשון ערבי, ירושלים תשכ"ח

מחקרים

Y. Avishur, "Some New Sources for the Study of the Text = 1992 אבישור
 and Language of Saadya's Translation of the Pentateuch into Judaeo-Arabic", in J. Blau & S. C. Reif (eds.), *Genizah Research after Ninety*

44 הקבלה כזו קיימת גם במקור העברי בינו לבין עצמו, כפי שמציין קוגוט (תשנ"ג). על כך מעידים על פי קוגוט, למשל, שני דגמים המצויים בעברית מקראית בשימוש מקביל, "שלום לפלוני / שלום לי, לך [וכד']" כנגד "פלוני שלום / אני, אתה [וכד'] שלום" (שם, עמ' 402).

Years, the Case of Judaeo-Arabic, Papers Read at the Third Congress of the Society for Judaeo-Arabic Studies Held in the Universities of London and Cambridge, 1987 [=University of Cambridge Oriental Publications 47], Cambridge 1992, pp. 5–13

K. Albrecht, "את vor dem Nominativ und beim = 1929 אלברכט Passiv", *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 47 (1929), pp. 274–283

F. I. Andersen, "Passive and Ergative in Hebrew", in H. = 1971 אנדרסן Goedicke (ed.), *Near Eastern Studies in Honor of W. F. Albright*, Baltimore & London 1971, pp. 1–15

J. Blau, "Zum angeblichen Gebrauch von את vor dem = 1954 בלאו Nominativ", *Vetus Testamentum* 4 (1954), pp. 7–19

בלאו תשל"ח = י' בלאו, "על הסביל הסתמי במקרא (דיון משווה על רקע הסביל הסתמי בערבית הקלאסית)", בתוך י' אבישור וי' בלאו (עורכים), מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, מוגשים לשמואל א' ליונשטם במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשל"ח, עמ' 85–94 [=י' בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 114–123].

בלאו תש"ם = י' בלאו, דקרוק הערבית-היהודית של ימי-הביניים², ירושלים תש"ם. בלאו תשמ"ו = י' בלאו, הספרות הערבית היהודית: פרקים נבחרים, ירושלים תשמ"ו.

בלאו תשנ"ו = י' בלאו, "כלום מציינת את במקרא גם שימוש נומינטיווי", עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 137–148.

C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik = 1913 ברוקלמן der semitischen Sprachen*, II, Berlin 1913

בן-שמאי תשנ"ג = ח' בן-שמאי, "יצירתו הפרשנית וההגותית של רס"ג: מפעלו של מנהיג", פעמים 54 (תשנ"ג), עמ' 63–81.

G. Goldenberg, "On Syriac Sentence Structure", in M. = 1983 גולדנברג Sokoloff (ed.), *Arameans, Aramaic and the Aramaic Literary Tradition*, Ramat Gan 1983, pp. 97–140

גולדנברג תשמ"ה = ג' גולדנברג, "על תורת הפועל והפועל העברי", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 295–348.

J. Hoftijzer, "Remarks Concerning the Use of the Particle = 1965 הופטיזר 't in Classical Hebrew", *Oudtestamentische Studiën* 14 (1965), pp. 1–99

- B. W. Waltke & M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Indiana 1990 = 1990 ולטקה ואוקונור
- P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1947² = 1947 דואון
- G. A. Khan, "Object Markers and Agreement Pronouns in Semitic Languages", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 47 (1984), pp. 468–500 = 1984 כאן
- J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1968 = 1968 ליינס
- J. Lyons, *Semantics*, I–II, Cambridge 1977 = 1977 ליינס
- T. Muraoka, *Emphatic Words and Structures in Biblical Hebrew*, Jerusalem & Leiden 1985 = 1985 מוראוקה
- מוראוקה תש"ן = ט' מוראוקה, "הפסוק השמני בלשון המקרא המאוחרת ובלשון חז"ל", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 219–252.
- T. Muraoka, "The Biblical Hebrew Nominal Clause with a Prepositional Phrase", in K. Jongeling, et al. (eds.), *Studies in Hebrew & Aramaic Syntax Presented to Prof. Hoftijzer on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, Leiden 1991, pp. 143–151 = 1991 מוראוקה
- H. P. Müller, "Ergativelemente im akkadischen und althebräischen Verbalsystem", *Biblica* 66 (1985), pp. 385–417 = 1985 מילר
- H. P. Müller, "Ergative Constructions in Early Semitic Languages", *Journal of Near Eastern Studies* 54 (1995), pp. 261–271 = 1995 מילר
- H. Malter, *Saadia Gaon: His Life and Works*, New York 1926 = 1926 מלטר
- E. Sapir, *Language*, New York 1921 = 1921 ספיר
- H. J. Polotsky, "Nominalsatz und Cleft Sentence im Koptischen", *Orientalia* 31 (1962), pp. 413–430 [= H. J. Polotsky, *Collected Papers*, Jerusalem 1971, pp. 418–435] = 1962 פולוצקי
- פישמן תש"ג = י"ל הכהן פישמן, "רב סעדיה גאון ועבודתו הספרותית", בתוך י"ל הכהן פישמן (עורך), רב סעדיה גאון, קובץ תורני-מדעי למלאת אלף שנה לפטירתו (ד' תש"ב – ה' תש"ב), ירושלים תש"ג, עמ' א–סד.
- צבי תשנ"ב = ת' צבי, ההסבות התחביריות הכרוכות במבנה הפונקציונלי של המשפט בעברית מקראית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ב.

- T. Zewi, "The Nominal Sentence in Biblical Hebrew", in G. = 1994 Goldenberg & Sh. Raz (eds.), *Semitic and Cushitic Studies*, Wiesbaden 1994, pp. 145–167
- צבי תשנ"ז = ת' צבי, "תרגומי רס"ג למשפטים שמניים בתורה", מסורות ט–י–יא (תשנ"ז), עמ' 511–526.
- T. Zewi, "Subjects Preceded by the Preposition 'et in Biblical = 1997 צבי Hebrew", in A. Wagner (ed.), *Studien zur Hebräischen Grammatik*, Freiburg (Schweiz) & Göttingen 1997, pp. 171–183
- T. Zewi, "Relative Clauses in Saadya Gaon's Translation to = צבי 1997 the Pentateuch", *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli* 57 (1997), pp. 426–449
- צוקר תשי"ט = מ' צוקר, על תרגום רס"ג לתורה, ניו יורק תשי"ט.
- E. Kautzsch (ed.), *Gesenius' Hebrew Grammar* (trans. A. E. = 1910 קאוטש Cowley), Oxford 1910
- קוגוט תשנ"ג = ש' קוגוט, "שימושים חליפיים בכינויים פרוודים ובכינויים חבורים להבעת קניין בעברית המקראית", עיוני מקרא ופרשנות ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 401–411.
- רצהבי תשמ"ו = י' רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר רב סעדיה גאון, רמת-גן תשמ"ו.